

УДК 821.161.2'06.09:355.4(470:477)»2014/...»

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-25>

ОБРАЗ ВОІНА-ГЕРОЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

THE IMAGE OF THE WARRIOR-HERO OF THE RUSSIAN- UKRAINIAN WAR IN CONTEMPORARY ARTISTIC DISCOURSE

Сеньовська Н. Л.,

orcid.org/0000-0003-2220-1498

Scopus-Author ID: 57219126292

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Скуратко Т. М.,

orcid.org/0000-0001-7196-987X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

і методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Голинська М. М.,

orcid.org/0009-0007-5144-249X

здобувач I (бакалаврського) рівня вищої освіти

ОП Середня освіта (Українська мова і література, англійська мова)

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті подано репрезентацію образу воїна-героя в художніх творах про сучасну російсько-українську війну; окреслено морально-етичний та психологічний виміри літературних портретів героїв нашої війни. На основі узагальнювального аналізу художніх текстів, які творяться «під кулями», виокремлено новий тип людини-патріота – Людини-Людства, який є наскрізним у сучасному художньому дискурсі. На основі напівструктурованого (глибинного) інтерв'ю з фахівцями з когорти сучасних українських письменників, критиків, літературознавців, видавців, журналістів, бібліотекарів (Василь Ванчура, Дара Корній, Віталій Запека, Олена Мокренчук, Тетяна Пилипець, Надія Сеньовська, Ганна Скоріна), які активно популяризують творчість митців-воїнів, стежать за розвитком сучасної літератури війни, узагальнено художні моделі репрезентації війни та образу воїна-героя. Також виявлено ціннісні орієнтири митця (військового чи цивільного): чим для нього є війна – подією, травмою, екзистенційним випробуванням, місією. Здійснено узагальнений аналіз мотивації авторського письма: навіщо сьогодні писати про війну і як змінюється мова літератури під тиском катастрофи. Схарактеризовано специфіку жанрових та стилістичних рішень у сучасній українській літературі війни (переважають поезії, щоденники, нотатки, автофікшн, нонфікшн, документалістика, репортажі, оповідання, нариси, терапевтичні казки та інші жанри малої прози, менше зафіксовано зразків великої прози із художньо-аналітичним осмисленням прожитого). Зафіксовано індивідуальні рецептивні стратегії, тобто бачення того, як література війни має сприйматися читачами, якою є її освітня й виховна функція. Розроблено авторську класифікацію сучасної воєнної літератури (класично – за родами та жанрами; логічно – за темами; конкретизовано – за авторством; ціннісно зорієнтовано – за спрямуванням).

Ключові слова: художній дискурс, література війни, образ воїна-героя, російсько-українська війна, Людина-Людства, інтерв'ю.

The article presents the representation of the image of a warrior-hero in works of art about the contemporary Russian-Ukrainian war; outlines the moral, ethical and psychological dimensions of literary portraits of the heroes of our war. Based on a general analysis of artistic texts created «under the bullets», a new type of patriot – Man-Humanity, which is pervasive in modern artistic discourse, has been identified. Based on semi-structured (in-depth) interviews with specialists from a cohort of contemporary Ukrainian writers, critics, literary scholars, publishers, journalists, and librarians (Vasyl Vanchura, Dara Korniy, Vitaliy Zapeka, Olena Mokrenchuk, Tetyana Pylypets, Nadiia Senovska, Hanna Skorina), who actively promote the work of warrior artists and monitor the development of contemporary war literature, artistic models of war representation and the image of a warrior-hero are summarized. The artist's (military or civilian) values are also revealed: what war is for him – an event, a trauma, an existential test, a mission. A generalized analysis of the motivation of the author's writing was carried out: why write about war today and how the language of literature changes under the pressure of disaster. The specifics of genre and stylistic decisions in modern Ukrainian war literature are characterized (poetry, diaries, notes, autofiction, nonfiction, documentary, reports, stories, essays, therapeutic tales and other genres of short prose predominate, fewer examples of long prose with artistic and analytical interpretation of what was experienced are recorded). Individual receptive strategies have been recorded, that is, the vision of how war literature should be perceived by readers, what its educational and nurturing function is. An authorial classification of modern military literature has been developed (classical – by genres and genres; logical – by themes; specific – by authorship; value-oriented – by direction).

Key words: artistic discourse, war literature, image of a warrior-hero, Russian-Ukrainian war, Man-Humanity, interview.

Постановка проблеми. Україна сьогодні переживає важкі часи кровавої боротьби за право бути. Споконвіку священним обов'язком кожного українця був захист рідної землі. Саме тому, на наш погляд, образ воїна-захисника є наскрізним у національному письменстві. Сучасний художньо-науковий дискурс успадкував традиційний погляд на зображення українського звияття – дружинника-богатиря, козака-лицаря, повстанця-патріота, борця за незалежність, супергероя-кіборга – позитивного персонажа, якого вважали зразком хоробрості, доблесті, жертвовної любові до Батьківщини, добропорядності, честі, розсудливості тощо. Сучасний український воїн не веде нападницької війни, а стоїть на сторожі рідної землі, що додає йому моральної сили і віри в перемогу, адже він на боці Добра. Саме тому сьогочасні українські діти, більшість з яких народилися уже в час війни (від 2014 року), – це діти нового покоління, діти батьків-патріотів, діти війни, які проводжають на фронт батька, які донатять на ЗСУ, які люблять усе своє, рідне, які щиро, голосно і велично співають: «А ми нашу Україну тай розвеселимо!», які навколішки зустрічають полеглих Героїв, які вірять у нашу Перемогу, бо українські захисники стали для них новими Супергероями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образ українського воїна-захисника сьогочасної російсько-української війни уже став предметом наукового переосмислення наших літературознавців (О. Барташук, О. Бондарєва, О. Боронь, Л. Брюховецька, І. Галак, Н. Герасименко, М. Гоголя, Т. Головань, М. Жулинський, Г. Клименко, Н. Кобилко, І. Кошова, О. Лабащук, С. Луцій, В. Марценішко, А. Матющенко, В. Пахаренко, Т. Скуратко, Г. Токмань, Н. Торкут, О. Харлан, С. Хороб, Н. Ярмоленко та ін.). Особливо цікавими у цьому контексті є міркування укладачів альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» (за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко) [1], які досліджують у літературознавчо-філософському вимірі місце і роль мистецтва слова та його творців (зокрема військових) у час російсько-української війни. Цінними є також теоретичні узагальнення щодо розвитку сучасної української літератури війни літературознавиці О. Харлан [2]. Варто згадати і рубрикований каталог книг про російсько-українську війну дослідниці Ганни Скоріної [3]. Однак, на сьогодні в українському науковому просторі ще практично немає ґрунтовних монографічних досліджень щодо розкриття образу захисника-героя / захисниці-героїні російсько-української війни. Як виняток, можна назвати працю А. Кілар «Український воїн: суспільний статус і стереотипи сприйняття (1914–2023)» (2024) [4], але вона стосується історико-народознавчої проблематики, а не літературознавчої.

Мета дослідження. Метою представленої роботи є окреслити особливості художнього осмислення та репрезентації образу воїна-героя російсько-української війни в сучасному художньому дискурсі; здійснити спробу класифікації найновіших (від 2014-го року) художніх текстів на воєнну тематику. Водночас, маємо зазначити, що в межах однієї роботи не видається можливим всеохопно окреслити образ воїна-героя російсько-української війни, оскільки сама війна ще триває, з'являються нові художні, публіцистичні, документальні, наукові та філософсько-релігійні тексти і дискурс може трансформуватися.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній літературі війни однією із ключових художньо-ідеологічних категорій є образ воїна світла, героя – носія цінностей спротиву, захисника нації, свідка катастрофи та суб'єкта духовного випробування, адже наші захисники, за словами полеглого поета-героя Юрія Руфа, «крізь вогонь прорвуться за ідею» [5, с. 34], бо в них одна мета – «Здобути Україну сильну й дужу» [5, с. 23]. Юрій Руф назвав своїх побратимів «солдатами волі», адже піти захищати усе своє, рідне для них – святий обов'язок, чесне й гідне служіння, бо вони виборюють волю для свого народу.

Зауважимо, що сьогодні активно твориться література війни. І це чудово, що у час «гулу гармат» є запит на прекрасне, є запит на мистецтво. Аналізуючи тексти, які творяться «під кулями» (Г. Бабич, П. Вишебаба, А. Дронь, Ю. Руф, Б. Гуменюк, С. Жадан, В. Запека, М. Кривцов, Ю. Матевощук, М. Микусь, А. Чех тощо), асоціативно виділяємо новий тип людини-патріота – Людини-Людства, яка бореться за перемогу світла над темрявою. Саме виокремлений нами образ Людини-Людства є наскрізним у сучасній воєнній літературі, бо, попри жахіття війни, ми віримо в силу добра, людяності, світла, віримо в Людину-Людства.

Наголосимо, що війна як соціально-історичний і культурний феномен у сучасній українській літературі подається не як фон подій, а як антропологічне випробування, що оголює етичну природу людини, змушує здійснювати вибір між добром і злом, відповідальністю і байдужістю, любов'ю і ненавистю, співчуттям і жорстокістю. Війна «шліфує» в людині людяне, творить Людину-Людства. Саме до такого типу, за нашими переконаннями, можемо віднести образи воїнів-героїв російсько-української війни, бо вони не загарбники, не нападники, не грабіжники, вони – воїни світла, що стали на захист усього рідного. Звідси, вважаємо, однією з ключових проблем у сучасному художньому дискурсі є проблема гідності, бо ж герої буденної мужності – на перший погляд звичайні солдати, але, якщо вдуматися у їхній щоденний подвиг, то розуміємо, що рушійною силою їхніх дій є гідність. Саме тому образ Людини-Людства уособлює щирий патріотизм, не патетичний, а вкорінений у повсякденне зусилля бути Людиною-Людства – попри страждання, смерть, втрату. Такі герої часто виявляють етичний максималізм – вони здатні на жертвність, вірність товаришам, моральну витривалість, однак не здатні до морального компромісу. І це природно, бо для Людини-Людства немає компромісів, «побудованих» на руйнуваннях, на крові дітей, на втраті гідності.

Попри те, що сучасна українська література війни активно твориться, ще немає чітких критеріїв її класифікації, а в літературознавстві не розроблені поки що загальноприйняті підходи до її аналізу, а також немає ґрунтовних монографічних досліджень з окресленої проблеми. Багато креативних думок щодо розвитку літератури війни, підходів до її класифікації, можна віднайти у масмедійному просторі, тому ми звернулися до практики напівструктурованого або глибинного інтерв'ю з фахівцями – сучасними українськими письменниками, критиками, літературознавцями, журналістами, видавцями, бібліотекарями тощо, які активно популяризують творчість митців-воїнів, стежать за розвитком сучасного мистецького дискурсу про війну. Це дало можливість нам узагальнити експертну думку щодо художніх моделей репрезентації війни та образу воїна-героя; виявити ціннісні орієнтири митця: чим для нього є війна – подією, трагедією, екзистенційним випробуванням, місією; проаналізувати мотивації авторського письма: навіщо сьогодні писати про війну і як змінюється мова літератури під тиском катастрофи;

отримати інформацію про творчий процес, джерела документальності, специфіку жанрових та стилістичних рішень у сучасній літературі війни; зафіксувати індивідуальні рецептивні стратегії, тобто бачення того, як література війни має сприйматися читачем, якою є її освітня й виховна функція; розробити критерії до класифікації текстів на воєнну тематику. Зауважимо, що ми надзвичайно відповідально поставилися до відбору респондентів, оскільки нам важливою є думка фахівців – знавців розвитку літератури війни, або ж її творців. Нашими **респондентами** були:

1. Василь Ванчура (Facebook: <https://www.facebook.com/share/16fwMp7f7F/>) – видавець, директор тернопільського видавництва «Джура»; активно займається популяризацією творів про російсько-українську війну.

2. Дара Корній (Мирослава Замойська; Facebook: <https://www.facebook.com/share/1CKqFzxWQt/>) – українська письменниця прози та журналістка; лауреатка третьої премії «Коронації слова» за роман «Гонимарник» (2010), лауреатка премії Кабінету міністрів України ім. Лесі Українки за книги «Чарівні істоти українського міфу» у 2021 році; дружина та мати захисників України.

3. Віталій Запека (позивний «Спілберг»; Facebook: <https://www.facebook.com/share/1HrqTDhfDE/>) – український письменник, фотохудожник, доброволець, боєць батальйону «Полтава».

4. Олена Мокренчук (псевдо – Ластівка; Facebook: <https://www.facebook.com/share/1Fnrs78Pou/>) – українська журналістка, письменниця, історикиня, волонтерка, педагогиня, військовослужбовиця, майорка Збройних сил України, членкиня Національної спілки журналістів та письменників України.

5. Тетяна Пилипець (Facebook: <https://www.facebook.com/share/16YmDeay3D/>) – директорка Львівської обласної бібліотеки для юнацтва ім. Р. Іваничука; одна з організаторок Всеукраїнського форуму військових письменників (м. Львів); модераторка фестивалів, бібліотечна тренерка та лекторка; популяризаторка літератури про війну й захисників України.

6. Надія Сеньовська (Facebook: <https://www.facebook.com/share/19bgqnGeXm/>), – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; засновниця та керівниця освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі» [6]; радниця СУТО Прогресивна Рада Освітян (Тренінговий центр Сертифіковані Українські Технології Освіти); письменниця.

7. Ганна Скоріна (Facebook: <https://www.facebook.com/share/19KvgyhMte/>) – громадська діячка, бібліотекарка, волонтерка; авторка проєкту «Книги про війну» [3]; дослідниця військової літератури; займається популяризацією художніх текстів та досліджень про російсько-українську війну від 2014 року.

Для опитування нами було розроблено систему запитань:

1. Які сучасні книги, на вашу думку, найглибше розкривають образ українського воїна?
2. Яка сучасна українська література про війну, на вашу думку, об'єктивніша, а яка чесніша – військовослужбовців, чи «тилових», фахових письменників?
3. За вашими спостереженнями, які жанри й напрямки переважають в сучасній літературі про війну?
4. Кому потрібно, а кому не варто читати книги про війну, зважаючи на різноманітні психотравми?
5. На вашу думку, найкращі книги про російсько-українську війну XXI століття вже написані, чи іще попереду?

Анкету із такими питаннями ми запропонували О. Мокренчук (псевдо – Ластівка), Т. Пилипець, Г. Скоріній, тобто тим респонденткам, які активно стежать за розвитком літератури війни, творять та популяризують її.

Поспілкувавшись із Оленою Мокренчук (псевдо – Ластівка), ми занурилися у цікавий і багатогранний світ сучасної української військової письменниці:

1. *Які сучасні книги, на вашу думку, найглибше розкривають образ українського воїна?* (По назвах не скажу, бо це вже буде реклама, – та й не читала я от прям всі, щоб сформулювати достовірну експертну думку. Особисто мені подобається творчість Мартіна Бреста (Олега Болдирева), вірші Андрія Кириченка, повість Кості Чабали «Вовче» (це єдиний його твір). Звісно, люблю свої книги «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з «Куби»» та цикл «Герої моєї країни». Загалом, вважаю, що ніхто краще самих воїнів не в змозі розкрити їхній внутрішній світ, прагнення, життєві орієнтири, мотиви тих чи інших вчинків. Будь-хто, хто лише спостерігав за бойовими діями зі сторони, не може зрозуміти, що у людини в свідомості та у серці, які випробування, власні тяжкі трагедії та маленькі переможеньки привели його до того чи іншого рішення. Можливо, родичі військовослужбовців та мешканці прифронтових територій можуть трохи наблизитися до розуміння всього цього. Але – лише наблизитися. Стосовно ж професійних письменників – вірю, що дехто з них вміє гарно і аргументовано сформулювати те, що їм розповів воїн. Знаю, що вони вміють краще подати цивільним своє бачення подій та саме образу українського воїна. Але це завжди буде лише їхнє особисте бачення, яке має більше чи менше віддалення від реального військовослужбовця, в залежності від особистих установок автора та його письменницької майстерності. Хоча цивільним краще заходить саме намальований професіоналами міф, а не реальний образ воїна. Реальність не люблять, вона не вписується у базові установки пересічного громадянина і тому відторгається як щось незручне, незрозуміле, «не схоже на правду»).

2. *Яка сучасна українська література про війну, на вашу думку, об'єктивніша, а яка чесніша – військовослужбовців, чи «тилових», фахових письменників?* (Звісно ж, військовослужбовців. Найчастіше це взагалі щоденники чи документалістика як намагання зафіксувати на папері імена друзів, відчуття, події, назви населених пунктів і т. п. Навіть в художніх творах військовослужбовців (саме бойових!) дуже мало чистої вигадки. Присутні образи реальних людей, конкретні назви, специфічні терміни та притаманні лише їм вирази та слова. Військовослужбовці не люблять працювати з редакторами, тому що спроби редактора виправити «сіськи» на «два пагорби округлої форми», а коротке містке «їбаш!» на «стріляй!» ламають не просто структуру твору, вони безнадійно віддаляють викладену історію від реальності. Їм легше відмовитися від публікації взагалі – аніж спотворити дорогоцінні спогади ось цим «благочестивим» прилизуванням подій та поведінки, «літературною кастрацією» того самого образу військовослужбовця та позбавлення історії фотографічної точності, важливої для них деталізації та граничної чесності у мотивах та поведінці героїв, списаних із реальних, дорогих серцю людей. Тому видавці воліють більше працювати з цивільними або напів-військовими фахівцями: ті не переймаються точністю, вони з легкістю замінюють слова і епізоди на те, що має сподобатися читачу. Зрештою, ми маємо два різні типи військової літератури: творчість військовослужбовців, часто кострубата і непричесана, але гранично правдива, навіть там, де неправда, – і літературні твори про війну, чітко вивірені, адаптовані під читача, побудовані не на реальності, а на уявленні автора і читача про те, якою мала би бути реальність. Саме у другому типі творів зустрічаємо «герой вистрілив чергою з РПГ», «під час артилерійського обстрілу герой взяв автомат і пішов відстрілюватися», «коли ворожий танкіст побачив героя, який йшов на нього із затисненою в руці гранатою, він злякався і відвернув вбік» та іншу подібну маячню. Але цивільним це заходить, така література швидше розкуповується, тому, певно, вона теж має право на існування).

3. *За вашими спостереженнями, які жанри й напрямки переважають в сучасній літературі про війну?* (Нічого екстраординарного ми у цьому плані не винайшли. Найперше з'являються щоденникові твори, документалістика, репортажі, оповідання, нариси. Чим далі від події – тим більше з'являється літературно оброблених спогадів, художніх творів на тему події чи її епі-

зодів, поезія, часом фантастика. Лише через певний час, від кількох місяців до кількох років, з'являється більш-менш якісна аналітика, що базується як на власних спогадах і дослідженнях автора, так і на попередньо виданому матеріалі інших учасників та свідків: щоденниках, спогадах і т. п. Окремим жанром стоїть літературна творчість військових і цивільних, не пов'язана з війною: любовна проза і поезія, гумор, фантастика, детективи і т. п. Автори таких творів не ставлять за мету опис війни, це, радше, віддушину, спроби релаксу, намагання відволіктися від реальності і відпочити серед уявних подій та вигаданих персонажів).

4. *Кому потрібно, а кому не варто читати книги про війну, зважаючи на різноманітні психотравми?* (Читати і чути про війну життєво необхідно всім: війна триває, сховатися від неї неможливо, тож краще бути до неї готовим психологічно, підібрати для себе оптимальні способи вирішення).

5. *На вашу думку, найкращі книги про російсько-українську війну XXI століття вже написані, чи іще попереду?* (Писати МОЖНА ВСІМ. Фахівцям-літераторам, цивільним, дітям, жінкам з-за кордону... Кожен має сьогодні що сказати про цю війну. Просто не треба вигадувати те, чого не відчув і не знаєш, пишіть про своє власне – і повірте, ці історії будуть найкращими! Бо ніхто, крім вас, не проживе і не відчує ці ситуації так, як ви, їх учасник. Кожен може і повинен сказати своє слово про пережиті події, про людей, яких зустріли, про власні лайфхаки виходу із небезпек. І саме цей ваш оприлюднений досвід стане підґрунтям для написання найкращих книжок – потім, після нашої перемоги, у наших мирних містах чи у врятованому світі).

Не менш цікавими виявилися думки Тетяни Пилипець щодо розуміння розвитку сучасної літератури війни:

1. *Які сучасні книги, на вашу думку, найглибше розкривають образ українського воїна?* (На мою думку, найглибше розкривають образ сучасного воїна-героя такі книги: Василь Паламарчук «Військовий непотріб», Олексій Петров «Кава з присмаком попелу», Микола Ніколаєв «Записки непрофесійного військового», Олег Бородай «Вогняний вал», Віктор Янкевич «Я вас ніколи не забуду»).

2. *Яка сучасна українська література про війну, на вашу думку, об'єктивніша, а яка чесніша – військовослужбовців, чи «тилових», фахових письменників?* (Однозначно – окопна творчість – чистий нерв війни, найперша і найвідвертіша рефлексія на пережите).

3. *За вашими спостереженнями, які жанри й напрямки переважають в сучасній літературі про війну?* (Лідирує поезія і щоденники, нотатники. Слідом ідуть романи і повісті з художнім осмисленням своєї бойової роботи. А серед жанрів немілітарного спрямування – трилери і детективи).

4. *Кому потрібно, а кому не варто читати книги про війну, зважаючи на різноманітні психотравми?* (Якщо людина травмована історіями війни, то їй треба, перш за все, об'єктизувати своє бачення теперішнього часу. Зрештою, не всі комбатанти пишуть окопну прозу, – є інтимна лірика, романтична проза, детективи, трилери, дитячі казки, дитяча проза і поезія).

5. *На вашу думку, найкращі книги про російсько-українську війну XXI століття вже написані, чи іще попереду?* (Поняття «найкраща книга» про сучасну українську війну – надто суб'єктивне, але вже точно створений пласт близько 2000 текстів, з якого творитиметься канон літератури нашого часу і серед цих творів будуть віднайдені ті, які можуть претендувати на звання класики, але і ті, які не ввійдуть в класичний канон, будуть свідченнями, зокрема, для майбутнього суду над російською федерацією).

Спілкуючись із пані Тетяною, ми виокремили також цікаву думку співбесідниці щодо питання увіковічення героїв. Наша респондентка зауважила: «Пам'ять про Героїв, на мій розсуд, найкраще увіковічнювати в іменних фестивалях, стипендіях, організувати спортивні турніри імені полеглого, меморіальні екскурсії, облаштовувати кьюар-коди з історіями життя Героїв у місцях, де вони жили, вчилися чи працювали. Дуже поширеними є облаштування меморіалів на місці поховання Героїв, а також написання посмертних книг чи називання вулиць іменем

полеглого. На жаль, це поширена практика, але на всіх Героїв не вистачить вулиць, не кожна книга по смерті виходить написаною якісно, а меморіали часто показують несмак тих, хто їх облаштовує і зникає відчуття поваги до великого подвигу а з'являється почуття нерозуміння».

Наголосимо, що саме пані Тетяна є головною редакторкою Антології військових письменників «Голоси» [7]. Зауважимо, що в антології зібрано прозові, поетичні тексти, а також роздуми тридцяти учасників Всеукраїнського форуму військових письменників, що стали рефлексіями, а почасти і хронологією пекельних місяців 2022–2024 рр.

Заслуговують на увагу і думки Ганни Скоріни – авторки проєкту «Книги про війну»:

Які сучасні книги, на вашу думку, найглибше розкривають образ українського воїна? (Ті, які написані військовими. Бо в більшість своїх історій вони вкладають особистий досвід пережитого, думки, рефлексії. Звичайно, не можна відкидати і авторів, хто добре володіє словом і може краще описати та розкрити своїх героїв. Різниця лише в тому, що ми хочемо побачити і почути. Хорошу історію, вміло написану автором цивільним, або це не просто читання, це спроба зрозуміти людей, які знаходяться на війні і що вони відчують).

Яка сучасна українська література про війну, на вашу думку, об'єктивніша, а яка чесніша – військовослужбовців, чи «тилових», фахових письменників? (Все ж-таки військових письменників, адже вони є безпосередньо учасниками бойових дій і події, описані в їх книгах, – це, фактично, пряма мова, наживо написані рядки. Хоч і залишається певна суб'єктивність написаного).

За вашими спостереженнями, які жанри й напрямки переважають в сучасній літературі про війну? (Автофікшн та щоденники).

Кому потрібно, а кому не варто читати книги про війну, зважаючи на різноманітні психотравми? (Ми вже всі травмовані війною і заперечувати тексти військових про війну абсурдно. Тут є певна проблематика сприйняття таких текстів. Якщо не читати книги військових, ми матимемо сигнал до видавців, що ці книги не популярні і не потрібні. Як результат, книги не видаватимуться і ми не матимемо в літературі виданих книжок від військових. Тексти військових можуть залишитись поза контекстом літератури. Це наша зона відповідальності, проявляти увагу до таких книг. Це один з проявів поваги до наших захисників і захисниць. Нам потрібно зберігати ці тексти, підсвічувати їх. Адже це не просто література – це документальні свідчення для майбутнього в галузі історії, соціології, антропології. За цими текстами теж вивчатимуть наш час. Навіть художня книга автора-військового має в своїй основі власний пережитий досвід або досвід побратимів).

На вашу думку, найкращі книги про російсько-українську війну XXI століття вже написані, чи іще попереду? (Зараз важко про це говорити взагалі, бо всі книги достойні і мають своїх прихильників і в поезії, і в прозі. Якись книги перевидаються, стають більш відомими, автори більш медійні, поступово отримують премії за свої твори. Але про це зарано казати, бо, напевно, тільки з плином часу можна буде говорити про найкращий роман. Це вирішать саме ті, хто читає книги, обговорює це публічно, промує та популяризує читання текстів військових).

Зауважимо, що Ганна Скоріна є укладачкою електронного каталогу книг про російсько-українську війну. Пані Ганна зізнається: «Я та сама людина, що збирає книжки, досліджує їх і каталогізує праці про російсько-українську війну від 2014 року й донині» [3]. Вважаємо, що це надзвичайно важлива місія, адже на сьогодні немає альтернативного повного каталогу книг про нинішню нашу війну. Зауважимо, що каталог рубриковано на основі тематичного принципу: 1) книги про війну, які написали військові, учасники бойових дій, військові-журналісти, військові капелани; 2) комікси й артбуки; 3) книги про анексію Криму; 4) поезія війни; 5) дитяча література – безпосередньо творчість чи розповіді дітей і твори письменників для дітей; 6) книги мамів про синів; 7) метафора та війна; 8) преса; 9) довколовійськові (есеїстка, інформаційні війни); 10) наукові книги (монографії, вісники, матеріали конференції, доклади

тощо); 11) книжки про російсько-українську війну, які написали іноземці, і видані в Україні; 12) книги іноземними мовами; 13) книги нашої Перемоги.

Дещо видозмінили ми питальник для респондентів-митців. Так, для Дари Корній (Мирослави Замойської) підготували запитання із орієнтацією на її творчість:

1. *Чи потрібна література суспільству зараз, коли в країні – повномасштабна війна?* (Нашому – так. У моєму оточенні, в моєму колі (чи, як зараз модно казати, у моїй «бульбашці») всі читають. Читають значно більше, ніж до повномасштабного вторгнення. Мене активно запрошують на зустрічі з юними читачами до шкіл і бібліотек. У нас побільшало книжкових фестивалів, стало модно бути букблогером. Видавці створюють неймовірно красиві книжки – з прекрасною якістю друку, кольоровими зрізами, розмаїттям перекладної літератури. Якби не війна, не той морок і жах, що прийшов у наш дім, то можна було б сказати – ми живемо в епоху відродження української книги. Стає модним читати, стає модним читати українську класику, модно бути розумним. З'явилося багато нових українських авторів і видавництв – самобутніх, цікавих, сміливих. Видавці нарешті перестали боятися вкладатися в рідного автора – особливо ті, хто вміє бачити майбутнє і розуміє, що треба насамперед любити, плекати й шанувати своє. Я дуже радію, що видавці підтримують талановитих військових письменників й письменниць – відважних чоловіків та сміливих жінок, які, будучи вже відомими або тільки починаючими, перспективними авторами та авторками, добровільно стали до лав ЗСУ. Ці мужні люди відчувають весь морок та жах війни на собі і діляться з нами цим досвідом через слово. Звісно, краще було б, щоб такого досвіду не існувало. Але ми не обираємо час – це час обирає нас. І всі ми – і ті, хто воює, і ті, хто тримає тил – зараз пишемо хроніку нашого воєнного сьогодення. У мирному майбутньому це буде свідченням того, як одна «мутна зеро-держава» хотіла знищити нас – а ми вистояли. Ми навчилися боронитися, навчилися воювати, ми садили квіти, багато працювали, виховували дітей, читали, писали й видавали книжки).

2. *Що спонукало вас писати патріотичні казки для дітей про події сучасної війни?* (Насправді, ці казки задумувалися не як патріотичні, а як терапевтичні. Щоб зменшити тривожність, допомогти побачити світло навіть у найпохмуріші часи, подарувати тепло тому, кому важче аніж мені. Сьогодні я розумію, що ці історії – це ще й хроніка перших місяців великої війни. Коли я читаю, наприклад, казку про острів Зміїний у першому чи другому класі – діти слухають уважно й дивуються: «Невже таке було?» І це нормально – на початку повномасштабної війни їм було лише 3 чи 4 роки).

3. *За яким принципом ви обирали теми для книжки «Пасіка Україна та інші казки з війни» [8]?* (Усі казки цієї збірки написані в перші місяці повномасштабної війни. Згадайте, як тоді жила Україна: постійні ракетні обстріли, страх і тривожність, що висіли у повітрі, подекуди навіть паніка. Було важко – і морально, і фізично. Я чіплялася за позитивні новини – наче за світлячки в темряві. Ось, наприклад, історія про шафку й півника на вцілілій стіні багатопверхівки в Бородянці – і вже є казка. Або новина про те, як українські бджоли на Херсонщині до смерті покусали окупантів – і вже маємо казочку «Пасіка Україна». Чи, наприклад, хороші новини з Чорнобаївки. От як оминати такий сюжет? Кожна історія в цій збірці – це літопис війни. Здебільшого, не дуже казковий, не завжди чарівний, але з вірою в те, що на рідній землі на твоєму боці – і небо, і ліси, і навіть бджоли та гуси).

4. *Що надихало вас на такі сюжети й таких героїв?* (Надихали люди. Надихали мої рідні мужчини, син та чоловік, які зараз у лавах ЗСУ. Надихали мої читачі. Надихала моя родина. Насамперед – моя онучка Дзвінка. Вона щодня вимагала, та й вимагає від бабусі нову казочку. А бабуся не може відмовити).

5. *Чи плануєте ви й надалі творити в цьому жанрі?* (Звісно! Я обожаю казки. Це той світ, де добро перемагає, а зло – ламає собі зуби, ноги й втрачає голову. Бо добро – теж може мати кулаки. Точніше – мусить мати кулаки).

Отже, поспілкувавшись із Дарою Корній, ми переконалися, що метод інтерв'ю надає можливість навіть у науковій праці відчутти живий голос письменника, який переживає воєнні події, бо пані Мирослава – дружина і мати воїнів ЗСУ.

Цікаві запитання ми розробили і для Надії Сеньовської:

Що стало поштовхом для звернення до теми війни у вашій творчості? (Особиста історія. Мій чоловік, Олександр Сеньовський, захищав Україну у 2014–2015 рр., і, хоч був поранений (втратив ногу), після початку повномасштабного вторгнення повернувся в ЗСУ).

Як особистий досвід (чи досвід ваших близьких) вплинув на художнє осмислення війни у ваших творах? (Я пишу, щоб прожити цей досвід, осмислити його і залишити позаду – як спогад, як знання, як текст. Не можу не писати, бо він буквально знищує мене, не дає жити... Загалом, сучасна українська література про війну – часто як психотерапія. Автори пишуть, щоб дати собі раду з травмою. І читачі читають, упізнаючи деінде себе, – з тою самою метою).

Як війна змінює саму природу письма, мову художнього тексту, образ мислення автора? (Тут треба аналізувати творчість кожного конкретного автора... У мене, наприклад, спершу змінилася й оновилася тематика (війна, туга, тривога, боротьба тощо). А пізніше трансформувалася вже й образ автора в поезії. Я почала писати від імені спільноти, яка бореться. Можна сказати, віднайшла свій народ, своїх).

Зауважимо, що цікавими для нас, в першу чергу, стали книги Надії Сеньовської «Війна і те, що після» [9], «Прокляття Лади» [10], а також «Нові українські молитви», які поетеса публікує щодня, від початку повномасштабного вторгнення росіян, на своїй сторінці у Facebook (<https://www.facebook.com/share/19bgqnGeXm/>), присвячуючи їх героїчному супротиву українців. У зазначених творах Надії Сеньовської образ українського воїна-захисника є наскрізним, адже їй, як дружині військовослужбовця, близький вплив війни на формування характеру, на зміну уявлень і цінностей серед українських захисників.

Цінною для нас була і думка Віталія Запеки (позивний «Спілберг») – в першу чергу, як суб'єкта війни, адже письменник – не лише спостерігач, але й безпосередній учасник бойових дій. Відповідно, його рефлексія поєднує емоційний, етичний, культурний і громадянський рівні осмислення:

У яких Ваших творах наскрізним є образ українського воїна? (В першу чергу – «Бабах на всю голову» [11], «Герої, херої та не дуже» [12]).

Чи потрібна література суспільству зараз, коли в країні –повномасштабна війна? (Так. Я, як письменник, вважаю, що у час війни література надважлива, бо її основна функція – зафіксувати події розвитку російсько-української війни. Тому я пишу. Інколи пишу поспіхом, боячись не встигнути).

Які із своїх книг Ви порекомендували б для шкільного вивчення? («Цуцик», бо це добра і зворушлива історія, пронизана правдивими емоціями).

Заслуговує на увагу і думка видавця Василя Ванчури. Ми запитали про те, що спонукає його видавати книги про російсько-українську війну. І отримали відповідь, що це для нього стало святим обов'язком, своєрідним порядком денним, бо тільки з таким орієнтиром людина може так активно популяризувати книги про наших воїнів, наприклад, книгу Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» [13], або ж Марії Вітишим «Мій син – кіборг» [14], чи поетичні збірки Ольги Стецюк «Сум» [15], «Біль» [16], «Туга» [17]. Заслуговує на увагу створення і випуск видавництвом «Джура» календаря пам'яті, присвяченого загиблим воїнам Олександру Орляку, Івану Вітишину і Роману Стецюку.

Отже, поспілкувавшись із фахівцями – знавцями мистецького дискурсу війни, ми не лише зуміли створити власний каталог книг, де ключовим є образ українського воїна-героя, наділеного найкращими рисами Людини-Людства, а й зробити висновок, що література, як мистецтво слова, повинна розвиватися навіть у складний воєнний час і фіксувати, відображати події війни, а, разом з тим, – допомагати українському суспільству подолати колективну

травму війни, адже поглиблене психологічне зображення героїв у поєднанні з моральною складовою виконує гуманітарну функцію сучасної воєнної літератури: не лише документувати війну, а перетворювати її на осмислений досвід, який спонукає читача до співпереживання, критичного мислення, морального вибору. Саме через портрети героїв автори зберігають пам'ять про трагедії нашого часу, людські драми, жертвність і надії. Таким чином, художній текст виступає медіумом емпатії, завдяки якому війна перестає бути абстрактним поняттям, а стає морально-психологічною реальністю, доступною читачеві через живу емоцію і рефлексію.

Взявши до уваги думки наших респондентів і дослідивши стан висвітлення проблеми класифікації літератури війни в літературознавчих та методичних працях, можемо констатувати, що пласт багатогранних й різноманітних текстів інтуїтивно й традиційно можна поділити на групи за родами та жанрами – на прозу, лірику, драму, як це пропонують упорядники альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» (за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко) [1], осмислюючи місце і роль мистецтва слова у час геноцидної війни. Такий же поділ пропонує у своїх працях сучасна літературознавця О. Харлан [2; 18]. Однак, на наш погляд, такий підхід не розкриває всієї повноти й різноманітності художніх текстів про нинішню російсько-українську війну. Тож ми розробили наш варіант класифікації сучасної воєнної літератури:

1) *за родами та жанрами* (класично – поезія, проза, драматургія, інтерв'ю);

2) *за темами* (логічно – як у каталозі Ганни Скоріної: 1. Книги про війну, які написали військові, учасники бойових дій, військові-журналісти, військові капелани; 2. Комікси й артбуки; 3. Книги про анексію Криму; 4. Поезія війни; 5. Дитяча література – безпосередньо творчість чи розповіді дітей і твори письменників для дітей; 6. Книги мамів про синів; 7. Метафора та війна; 8. Преса; 9. Навколовійськові (есеїстка, інформаційні війни); 10. Наукові книги (монографії, вісники, матеріали конференції, доклади тощо); 11. Книжки про російсько-українську війну, які написали іноземці, і видані в Україні; 12. Книги іноземними мовами; 13. Книги нашої Перемоги) [3];

3) *за авторством* (конкретизовано – література військових, інша назва – комбатанська (діючих і ветеранів) і не-військових (письменників, журналістів, волонтерів, бойових медиків, капеланів, членів родин воїнів, переселенців тощо);

4) *за спрямуванням* (ціннісно зорієнтовано – меморіальна, написана самими воїнами, яка часто стає популярною після їхньої загибелі (Г. Бабіч, М. Кривцов, Ю. Руф, М. Микусь та ін.) і література пам'ятування, написана про військових (Леся Орляк «Ти зробив усе, що зміг», Марія Вітишин «Мій син – кіборг», Євгенія Подобна «Дівчата зрізають коси», Наталка Позняк-Хоменко «Без ротації», Вікторія Середа та Христина Біляковська «Я тебе... Війна», Олена Мокренчук «Герої моєї країни: Михайло Драпатий», Ольга Стецюк «Сум....», «Біль...», «Туга...» та ін.).

Зауважимо, що наша класифікація не є остаточною, адже бойові дії тривають, кількість рефлексій у художніх текстах про російсько-українську війну збільшується і з часом можуть виникнути нові підходи та варіанти дослідження.

Висновки. Поспілкувавшись із знавцями сучасного мистецького дискурсу про війну, приходимо до висновку, що практично у всіх художніх текстах такого типу, незалежно від їхнього місця у класифікації, центральним є образ воїна-героя / воячки-героїні як Людини-Людства. Акцент робиться на самовідданій любові Захисників до Батьківщини, бажанні вберегти близьких, ідеалах бойового братства, ницості ворогів, прагненні колись (хай навіть після смерті) повернутися додому та вірі в Перемогу. Таким чином, морально-етичний та психологічний виміри літературних портретів героїв сучасної війни є не лише засобом художнього осмислення подій, а й частиною широкого загальнонаціонального проєкту – збереження людської гідності, пам'яті та культурної суб'єктності в умовах екзистенційної загрози. Їхнє комплексне

вивчення уможливилює поглиблений аналіз не лише літератури сучасної війни, а й соціокультурних механізмів адаптації, опору й національного самоусвідомлення українців.

У контексті подальших досліджень перспективним видається регіональний підхід, який сприятиме, серед іншого, формуванню культури пам'ятування в місцевих громадах. Адже своїх Героїв треба знати в першу чергу!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Вічність трива цей день...» Художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко. Тернопіль : Джура, 2023. 444 с.
2. Харлан О. Міський пейзаж: ретроспектива зображення і перспектива бачення (Елена Ферранте, Фолькер Кучер). Географія і текст: літературний вимір: монографія / упорядник Тетяна Черкашина. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 195–203.
3. Скоріна Г. Каталог книжок про російсько-українську війну. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070>
4. Кілар А. Український воїн: суспільний статус і стереотипи сприйняття (1914–2023). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2024. 225 с.
5. Руф Ю. Багряна лірика. Київ: «Залізний тато», 2024. 68 с.
6. Патріотичні й небайдужі. Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142>
7. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Т. Пилипець. Київ : ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
8. Дара Корній. Пасіка Україна та інші казки з війни. Серія «Казки сучасних авторів». Харків : Вид-во «Ранок», 2024. 64 с.
9. Сеньовська Н. Війна і те, що після. Тернопіль : КІЦ «ПРИНТ–ОФІС», 2018. 56 с.
10. Сеньовська Н. Прокляття Лади (уривок). Літературна сцена. Ї. Антологія 6-го мистецького фестивалю / Укладач: Ю. Матевощук. Тернопіль : Видавництво «Крок», 2018. 200 с.
11. Запека В. Бабах на всю голову. Вид. 2-ге Харків : Віват, 2025. 192 с.
12. Запека В. Герої, херої та не дуже. Івано-Франківськ : Видавництво «Магура», 2025. 352 с.
13. Орляк Л. Ти зробив усе, що зміг. Художньо-документальна повість. Тернопіль : Джура, 2017. 88 с.
14. Вітишин М. Мій син – кіборг. Тернопіль : Джура, 2022. 96 с.
15. Стецюк О. Сум... Тернопіль : Джура, 2024. 56 с.
16. Стецюк О. Біль... Тернопіль : Джура, 2024. 63 с.
17. Стецюк О. Туга... Тернопіль : Джура, 2024. 70 с.
18. Харлан О. «Розстріляне Відродження» в сучасній українській літературі: художньо-тематичні моделі. Актуальні тенденції викладання літератури: матеріали IX регіонального наук.-практ. семінару (23 квітня 2021 р.) / ред. кол. О. П. Новик (голова) та ін. Бердянськ : БДПУ, 2022. С. 73–78.

Дата надходження статті: 10.07.2025

Дата прийняття статті: 15.08.2025

Опубліковано: 16.10.2025